

DODATEK: POLSKIE BOŻE NARODZENIE

POOLONIA WĘGIERSKA

A magyarországi lengyelek havilapja

MELLÉKLET: LENGYEL KARÁCSONY

LENGYEL
KARÁCSONY

POLSKIE
BOŻE NARODZENIE

POLSKIE BOŻE NARODZENIE

Polskie zwyczaje i tradycje bożonarodzeniowe są wyjątkowo bogate. Łączą w sobie ludowe wierzenia, mające swoje korzenie jeszcze w czasach pogańskich - starosłowiańskich, z tradycjami chrześcijańskimi. Symbolika polskich Świąt odzwierciedla właśnie ową dwoistość, czyniąc Adwent, Wigilię i same Święta Bożego Narodzenia czasem niezwykle i niepowtarzalnym.

Starodawne tradycje ludowe, nawiązujące do starosłowiańskiego przesilenia zimowego, są dopełniane tradycjami, które przysły do Polski później - historycznie najmlodszy, bo przybyły na przełomie XVIII i XIX wieku z Niemiec, jest zwyczaj dekorowania domów choinką, ubraną w kolorowe łańcuchy, słomiane ozdoby czy bombki. Zaskakuje bogactwo i różnorodność tradycji bożonarodzeniowych w różnych regionach Polski, np. podaje się na wigilijną wieczerzę inne potrawy, śpiewa się inne kolędy. Święta Bożego Narodzenia odzwierciedlają to niesamowite bogactwo dziedzictwa przeszłości, które my, Polacy, powinniśmy sobie wciąż na nowo uświadamiać i pielęgnować.

Mistrz Franckce

Jedyny w swoim rodzaju był już czas Adwentu – cztery tygodnie poprzedzające narodziny Chrystusa. Według starych wierzeń ludowych podczas Adwentu zakazane były wszelkie prace na roli. Urodzajna ziemia podczas Adwentu także przygotowywała się na czas odnowy, na wielką zmianę, prace rolnicze mogły naruszyć jej spokój, co groziło nieurodzajem w przyszłym roku. W kalendarzu ważne miejsce zajmowały dni 4 grudnia – dzień św. Barbary i 6 grudnia – dzień św. Mikołaja.

Już od średniowiecza bardzo rozpowszechnionym w Polsce zwyczajem było uczestnictwo w mszach roratnich, odprawianych o wschodzie słońca lub wcześniej rano. Są to msze wotywnie do Najświętszej Maryi Panny, podczas których wierni zapalają świece, symbolizujące Jezusa – jego przyjście rozjaśnia ciemności. Według niektórych źródeł

zwyczaj odprawiania mszy roratnich rozpowszechniła w Polsce św. Kinga, żona Bolesława Wstydliwego, polsko-węgierska święta z dynastii Arpadów.

Dualizm starego i nowego świata – tradycji pogańskich i chrześcijańskich – widać chyba najbardziej podczas polskiej Wigilii. Wieczerzę wigilijną rozpoczyna zazwyczaj wspólne czytanie fragmentu Pisma Świętego, opisujące narodziny Jezusa, potem następuje modlitwa, szczególnie za tych, którzy odeszli, za tych, których nie ma już przy wigilijnym stole. Wyjątkowym zwyczajem jest dzielenie się opłatkiem, nawiązujące do starochrześcijańskiej tradycji dzielenia się chlebem. Oplątek jest symbolem pojednania, członkowie rodzin składają sobie życzenia, jednocześnie przebacząc sobie wszystkie winy.

Święta Bożego Narodzenia odzwierciedlają to niesamowite bogactwo dziedzictwa przeszłości, które my, Polacy, powinniśmy sobie wciąż na nowo uświadamiać i pielęgnować.

Polski stół wigilijny przykryty jest białym obrusem, a pod obrusem znajduje się siano, na pamiątkę tego, iż Jezus urodził się w ubogiej stajence, a Maryja, nie mając kołyski, położyła Dzieciątko w żłobie. Zwyczaj ten ma także swoje wyjaśnienie przedchrześcijańskie – jest to ślad po dawnym święcie agrarnym. Wkładanie siana pod obrus miało zapewnić urodzaj w przyszłym roku.

Na stole zawsze zostawia się jedno puste nakrycie – pierwotnie miało być ono przeznaczone dla duchów przodków, które mogły przyjść na wspólną wieszę, w dzisiejszych czasach zostawia się je raczej dla zbłąkanego wędrowca, który nie ma dokąd pójść, dla niezapowiedzianego gościa, który może w każdej chwili zawitać. Puste nakrycie może jednak także symbolizować pamięć o zmarłych z rodziny, których zabrakło w tym roku przy wigilijnym stole.

Na stole według zwyczaju powinno znaleźć się dwanaście potraw – liczba dwanaście symbolizuje dwanaście miesięcy (tradycja starosłowiańska) i dwunastu apostołów (tradycja chrześcijańska). Według tradycji powinny pojawić się płody całej ziemi: z wody (ryby), pól (zboża), sadów (owoce, miód), lasów (grzyby), tradycyjnie nie podaje się potraw mięsnych.

Później wszyscy członkowie rodziny wspólnie kolędują. Kolędy są również częścią polskiej narodowej tradycji, zachowało się ponad 500 polskich kolęd i pastorałek. Najstarsze, jak „Anioł pasterzom mówił”, mogą pochodzić prawdopodobnie nawet z przełomu XV i XVI wieku.

Na stole według zwyczaju powinno znaleźć się dwanaście potraw – liczba dwanaście symbolizuje dwanaście miesięcy (tradycja starosłowiańska) i dwunastu apostołów (tradycja chrześcijańska). Według tradycji powinny pojawić się płody całej ziemi: z wody (ryby), pól (zboża), sadów (owoce,

il. Zoltán Danka

miód), lasów (grzyby), tradycyjnie nie podaje się potraw mięsnych. W wierzeniach przedchrześcijańskich szczególnie miejsce zajmowały właśnie ziarna zbóż, mak, orzechy oraz grzyby – tradycyjnie jadano je podczas styp, ofiarowywano je także błakającym się duszom lub duchom przodków. Święto przesilenia zimowego było bowiem związane u Słowian właśnie z nawiązywaniem kontaktu z duchami nieżyjących członków rodziny. Grzyby były uważane za rośliny magiczne, umożliwiające kontakt z duchami przodków, podobnie jak mak, którego ziarna symbolizowały płodność i miały zapewnić bogactwo na cały rok. Na stole wigilijnym powinien pojawić się również miód, który we wszystkich kulturach uznawany jest za magiczny, zapewniający długowieczność. Podobnie owoce – przede wszystkim jabłka, gruszki i śliwki (także suszone) były symbolem zdrowia i płodności. Stąd właśnie na polskim wigilijnym stole goszczą pierogi z grzybami, makowce, kluski z makiem, kutia zrobiona z ziaren pszenicy, miodu, maku i orzechów, kom-

fot. ZN

pot z suszonych owoców czy zupa grzybowa. Regionalnie pojawiają się także kasza gryczana z sosem grzybowym, kluski z miodem, pierniki z orzechami. Dodatkowo do tradycyjnych potraw dołączyły także ryby – przede wszystkim karp i śledź – ich symbolika wywodzi się z chrześcijaństwa – ryba jako znak pierwszych chrześcijan, ale także jako symbol odradzającego się życia. Tradycja nakazuje spróbować wszystkich potraw wigilijnych – ma to zapewnić zdrowie, pomyślność i dobrobyt w nowym roku.

Obok wigilijnego stołu stoi udekorowana choinka – współczesne kolorowe bombki to też nawiązanie do tradycyjnych ozdób choinkowych – czerwonych, żółtych i zielonych jabłek, którymi przystrajano dawniej choinkę. W dawnych czasach ozdabiano domy tzw. podłazniczką (podłaznikiem), czyli udekorowanymi

tami gospodarskimi. W tę wyjątkową noc zwierzęta według wierzeń ludowych jeden jedyny raz w roku przemawiają ludzkim głosem, jest to prawdopodobnie nawiązanie do wierzeń pogańskich, według których duchy przodków mogą wcielać się w zwierzęta.

Później wszyscy członkowie rodziny wspólnie kolędują. Kolędy są również częścią polskiej narodowej tradycji, zachowało się ponad 500 polskich kolęd i pastorałek. Najstarsze, jak „Anioł pasterzom mówił”, mogą pochodzić prawdopodobnie nawet z przełomu XV i XVI wieku. Autorstwo jednej z najbardziej znanych polskich kolęd - „W żłobie leży”, z przełomu XVII i XVIII wieku, przypisuje się ks. Piotrowi Skardze, a kolędę „Bóg się rodzi, moc truchleje”, opartą na oksymoronach, napisał poeta epoki Oświecenia,

Rodowód wielu zwyczajów, rytuałów czy też wierzeń związanych z Bożym Narodzeniem sięga zamierzchłej przeszłości. Polska Wigilia, polski stół wigilijny, polskie kolędy pokazują, jak stare, pradawne przekształca się w nowe, jak tradycja ewoluuje i stale się odradza na nowo, by łączyć.

gałęziami drzew iglastych, później zastąpiła je choinka. Po wieczerzy wigilijnej następuje chyba przez dzieci najbardziej oczekiwany moment wręczania prezentów. Ludowa tradycja nakazuje dzielić się opłatkiem i potrawami wigilijnymi także ze zwierzę-

Franciszek Karpiński. Do najpiękniejszych polskich kolęd można również zaliczyć pieśń „Wśród nocnej ciszy”, która od XIX wieku znana jest niemal wszystkim Polakom. Właśnie owa kolęda rozpoczyna najczęściej pasterkę, mszę, na którą zdążają

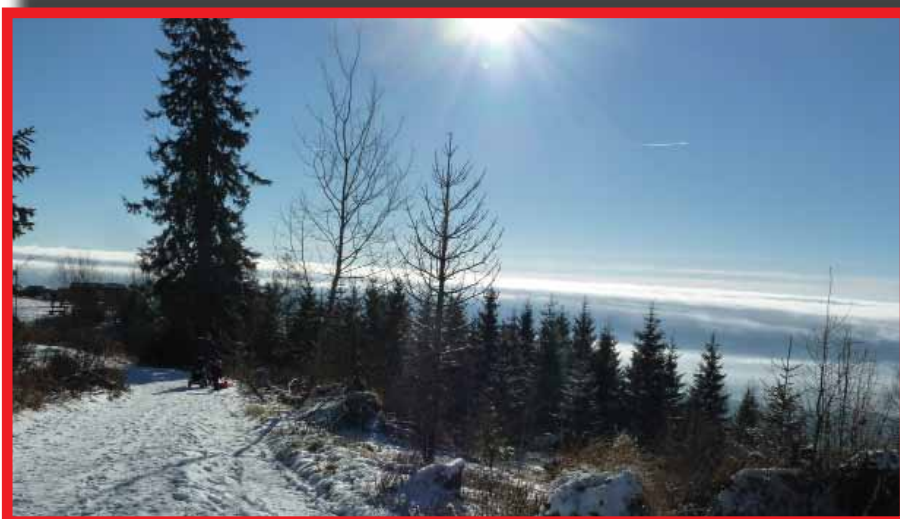

Petrus Cristus, Boże Narodzenie

wierni o północy, po wieczerzy wigilijnej, by pokłonić się, niczym pasterze, narodzonemu Dzieciątku.

Wokresie świątecznym po polskich wsiach wędrowali kolędnicy – byli to kilkunastoletni chłopcy, poprzebierani za zwierzęta (np. turonia, niedźwiedzia). Dostawali od gospodarzy smakolęki, jajka, chleb i kielbasę. Często odgrywane było także misterium narodzenia Pańskiego.

Rodowód wielu zwyczajów, rytuałów czy też wierzeń związanych z Bożym Narodzeniem sięga zamierzchłej przeszłości. Polska Wigilia, polski stół wigilijny, polskie kolędy pokazują, jak stare, pradawne przekształca się w nowe, jak tradycja ewoluuje i stale się odradza na nowo, by łączyć. Duchowość świąt miesza się w dzisiejszych czasach z ich wymiarem materialnym. W natłoku przygotowań świątecznych nie zapomnijmy, że słowo „wigilia”, pochodzące z łaciny, oznacza nocne czuwanie, a czasownik „vigilo, vigilare” oznacza „czuwać, nie spać, uważać, pilnować” – czuwajmy więc, by świętować świadomie, by pamiętać o pięknych polskich zwyczajach, a przede wszystkim nie zapominać o duchowym wymiarze świąt, bo, jak pisał ks. Jan Twardowski, „Największą radością Święt Bożego Narodzenia jest chyba to, że Bóg przyszedł do każdego i że przyszedł po to, aby uświęcić człowieka. Przyjął ludzką postać”.

fol. ZN

LENGYEL KARÁCSONY

A lengyel karácsonyi szokások és hagyományok egyedülállóan gazdagok. A néphitet – melynek gyökerei még a pogány, ószláv időkbe nyúlnak vissza – egyesítik magukban a keresztény tradícióval. A lengyel ünnepek jelképrendszere jól tükrözi ezt a kettősséget, és ily módon képes az adventet, a szentestét és a karácsonyt különleges és megismételhetetlen idővé alakítani. A tél átvészeléséhez kapcsolódó ősi, ószláv népszokások kiegészültek más hagyományokkal, amelyek később érkeztek Lengyelországba. Történetileg a legfiatalabb közülük – lévén csak a XVIII-XIX. század fordulóján terjedt el Németországból – a színes láncokkal, szalmafonatokkal és gömbökkel ékesített fenyőfa állításának szokása a ház díszítésére. Meglepő a karácsonyi hagyományok gazdagsága és sokszínűsége

Karácsony ünnepe tükrözi a múlt örökségének hallatlan gazdagságát, amelyet nekünk, lengyeleknek folyamatosan újra és újra tudatosítanunk és ápolnunk kellene magunkban.

Lengyelország különböző vidékein, például szenteste más ételeket tesznek az ünnepi asztalra, más kolendákat énekelnek. Karácsony ünnepe tükrözi a múlt örökségének hallatlan gazdagságát, amelyet nekünk, lengyeleknek folyamatosan újra és újra tudatosítanunk és ápolnunk kellene.

A maga nemében már advent – a Krisztus születését megelőző négy hét – időszaka is egyedülálló volt. A

régi néphit szerint advent alatt tilos volt bármilyen mezőgazdasági munkát végezni, a termőföld ilyenkor szintén a megújulásra, a nagy változásra készülődött. A mezőgazdasági munkák megzavarhatták volna a nyugalomát, ami aztán rossz természettel fenyegetett az eljövendő évben. A kalendáriumban jeles napként tartották számon december 4-ét és 6-át – Szent Barbara és Szent Miklós napját.

Már a középkor óta igen elterjedt szokás lett Lengyelországban a pirkadatkor vagy kora reggel kezdődő roráté miséken való részvétel. E misék a legszentebb Szűz Máriára összpontosítanak. A hívek a mise ideje alatt gyertyákat gyújtanak, amelyek Jézust jelképezik – az ő eljövetele eloszlatja a sötétséget. Egyes források szerint a roráté misék tartásának szokását Szent Kinga királyné – az Árpád-házból származó lengyel-magyar szent, Szemérmes Boleszláv lengyel király felesége – terjesztette el Lengyelországban.

A régi és az új világ kettősségét – a pogány és a keresztény hagyományok párhuzamát – talán szenteste lehet a legjobban érzékelni. Utóbbi rendszerint közös Szentírás olvasással kezdődik, majd imádsággal folytatódik, különösen azokért, akik már elmentek, és akik hiányoznak a karácsonyi terített asztal mellől. Egyedülálló szokás a szentelt ostyával történő osztozkodás, ami a kenyér megosztásának ókeresztény hagyományához kapcsolódik. Az ostya a család egységét jelképezi. A családtagok ostyával kínálják, és közben jókívánságokkal köszöntik egymást, egyúttal pedig kölcsönösen megbocsátják az egymás ellen elkövetett bűneiket.

A karácsonyi asztalt szenteste fehér abrosszal terítik le, alá pedig szénát tesznek annak emlékére, hogy Jézus szerény kis istállóban született, Mária pedig – bölcső híján – jászolba fektette a kisdedet. Ennek a szokásnak szintén megvan a kereszténységet megelőző magyarázata, még a régi paraszti kultúra lenyomataként: az asztal alá rakott széna a jövő évi jó termést volt hivatott biztosítani.

A z asztalon egy terítéket üresen szokás hagyni. Ezt régen az ősök szellemének készítették elő (akik részt vehettek a közös vacsorán). Manapság inkább a tévelygő vándornak készítik ki, akinek nincsen hová mennie, vagy a váratlan vendégnek, aki bármelyik pillanatban betoppanhat. Az üres teríték egyúttal a család halottaira való emlékeztést is jelképezheti, akik abban az évben maradtak távol a karácsonyi asztaltól.

K arácsony szenteste az asztalon 12 fogásnak kell lennie – a tizenkettes szám a 12 hónapot (ósláv hagyomány) és a 12 apostolt (keresztény hagyomány) jelképezi. A hagyomány szerint az ételek a természet minden forrását meg kell, hogy jelenítsék: a vizet (halételek), a mezőket (gabonaételek), a kerteket (gyümölcs, méz), és az erdőket (gombás ételek). A húsos ételeket ilyenkor szokás szerint mellőzik. A kereszténység előtti hitvilágban különösen fontos szerepet töltöttek be a gabonák, a mák, a dió és a gombák. Hagyományosan halotti torok alkalmával fogyasztották ezeket, illetve áldozati ételként ajánlották fel a bolyongó lelkeknek vagy az ősök

foto. ZN

szellemének. Ráadásul az óslávoknál a tél átvészelésének időszaka egyúttal az elhunyt családtagok szellemével való kapcsolatba

és a gombaleves. Egyes vidékeken a fentiek kiegészülnek gombaszószos hajdinakásával, mézes gombóccal, diós mézesbábbal. A

Az asztalon egy terítéket üresen szokás hagyni. Ezt régen az ősök szellemének készítették elő (akik részt vehettek a közös vacsorán). Manapság inkább a tévelygő vándornak készítik ki, akinek nincsen hová mennie, vagy a váratlan vendégnek, aki bármelyik pillanatban betoppanhat. Az üres teríték egyúttal a család halottaira való emlékeztést is jelképezheti, akik abban az évben maradtak távol a karácsonyi asztaltól.

kerülés ideje is volt. A gombát mágikus növénynek tartották, amely lehetővé tette a kapcsolatteremtést az ősök szellemével, hasonlóan a mákhoz, amelynek magvai a termékenységet jelképezték, és bőséget voltak hivatottak biztosítani egész évre. A karácsonyi asztalon szenteste elmaradhatatlan volt a méz, amelyet minden kultúrában hosszú életet biztosító, mágikus ételnek tekintenek. Hasonló szerepük van a gyümölcsöknek: mindenekelőtt az alma, a körte és szilva (akár szárítva is) számít az egészség és a termékenység jelképének. Ennek okán a lengyel karácsonyi asztalon megtalálható a gombás derelye, a mákos beigli, a mákos tézta, a mézes-mákos-diós gabonakása, az aszalt gyümölcsökből készített kompót

hagyományos ételekhez jönnek még a halételek, amelyek elsősorban pontyból vagy heringből készülnek. Ezek jelképrendszere a kereszténységhez köthető: a hal az első keresztények szimbóluma volt, egyúttal pedig az újjászülető életé is. A szokásrend szerint minden ételből enni kellett az újévi egészség, gyarapodás és jólét zálogaként.

A karácsonyi asztal mellett áll a feldíszített fenyőfa. A jelenkori színes gombók szintén emlékeztetnek a karácsonyfa hagyományos díszítési módjaira, a piros, sárga és zöld almákra, amelyekkel régebben ékesítették az ágakat. A régi időkben a házat túleveles ágakkal díszítették, amit később a karácsonyfa-állítás

foto. ZN

vacsorát követően érkeznek, hogy – a pásztorokhoz hasonlóan – tiszteletüket tegyék az újszülött kisdednél.

A karácsonyi időszakban kolendások járták a lengyel falvakat – leginkább tizenéves fiúk, állatoknak (pl. busónak vagy medvének) öltözve. Kóstolót, tojást, kenyeret, kolbászt kaptak a házigazdáktól. Gyakran el is játszották az Úr születésének misztériumát.

A karácsonyhoz köthető szokások, rituálék, és hiedelmek sokszínűsége a múlt homályába vész. A lengyel szenteste, a lengyel karácsonyi terített asztal, a lengyel kolendák jó példái annak, hogy a régi, az ősi miként tud megújulni, a hagyomány miként fejlődik, évente miként születik újjá, miként köti össze a régmúltat a jelennel. Manapság karácsony lelkiisége erősen keveredik az ünnepi készülődés anyagi síkú vetületével. Ám ennek sodrában se feledjük, hogy a latin eredetű „vigilia” kifejezés éjszakai virrasztást jelent, a „vigilo, vigilare” ige értelme pedig „készen állni, virrasztani, ébren lenni, figyelni, őrizni”. Virrasszunk tehát, hogy tudatosan élhessük meg az ünnepet és emlékezzünk a gyönyörű lengyel szokásokra, mert – amint Jan Twardowski atya írja – „Karácsony legnagyobb öröme talán az, hogy Isten mindenkihez eljött. Azért jött el, hogy megszentelje az embert: maga is emberi alakot öltött.”

Utóbbi sodrában se feledjük, hogy a latin eredetű „vigilia” kifejezés éjszakai virrasztást jelent, a „vigilo, vigilare” ige értelme pedig „készen állni, virrasztani, ébren lenni, figyelni, őrizni”.

szokása váltott fel. A karácsonyi vacsora után következnek a gyerekek által talán leginkább várt esemény, az ajándékok kibontása. A népi hagyomány szerint a szentelt ostyát és a karácsonyi ételeket a háziállatokkal is meg kell osztani. A hiedelmek szerint egyszer az évben, méghozzá ezen a különleges éjszakán az állatok is emberi hangon szólalnak meg. Mindez valószínűleg a pogány hitvilághoz köthető hagyomány, miszerint az ősök szelleme az állatokba is bele tud költözni.

A továbbiakban a család minden tagja részt vesz a közös kolendálásban. A kolendák szintén a lengyel nemzeti hagyomány részét képezik – mintegy 500 lengyel kolenda és pásztorének maradt fenn. A legrégebbiek, mint például az „Angyal szólt a pásztorokhoz” valószínűleg a XV. és XVI. század fordulójáról származnak. Az egyik legismertebb kolenda – a XVII. és XVIII. század fordulóján keletkezett „Jászolban fekszik” – szerzőjének Piotr Skarga atyát tartják, az antitéziseken alapuló kolenda, az „Isten születik, hatalmas szünnik” szövegét pedig a felvilágosodás ko-

rának költője, Franciszek Karpiński írta. A leggyönyörűbb kolendák közé tartozik még az „Éj csendjében” amelyet a XIX. század óta talán minden lengyel ismer. A leggyakrabban éppen ennek éneklésével kezdődik az éjfélti mise, amelyre a hívek a szentestei

Najpiękniejsze polskie kolędy:

- „Cicha noc”
- „Włóbie leży”
- „Lulajże, Jezuniu”
- „Wśród nocnej ciszy”
- „Gdy się Chrystus rodzi”
- „Jezus malusienki”
- „Dzisiaj w Betlejem”
- „Anioł pasterzom mówił”
- „Pójdźmy wszyscy do stajenki”
- „Gdy śliczna Panna”
- „Mędrcy świata, monarchowie”

Najstarsza znana polska kolęda „Zdrow bądź, krolu anjelski” pochodzi najprawdopodobniej z XIV wieku, a najstarszy jej zapis z roku 1424. Została odnaleziona pod koniec XIX w. przez Aleksandra Brücknera Petersburgu.

ZDROW BĄDŹ, KROLU ANJELSKI

Zdrow bądź, krolu anjelski
K nam na świat w ciele przyszły,
Tyś za jisty Bog skryty,
W święte, czyste ciało wlit.

Zdrow bądź, Stworzycielu wszego
stworzenia!

Narodził(e)ś się w ucierpienia
Prze swego luda zawinienie.

Zdrow bądź, Panie, od Panny
Jenż się narodził za nie.

Zdrow bądź, Jezu Kryste, krolu!
Racz przyjaci naszą chwałę,
Racz daci dobre skonanie
Prze twej Matki zasłużenie,
Abychom cię wždy chwalili
Z tobą wiecznie krolowali. Amen.

